

TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi (TURANusbb)

Uluslararası Hakemli Dergi Yılı: 2023/Güz, Sayı: 5

ISSN 2792-0879

Kutadgu Bilig’de Basit Cümle *

Betül YALÇIN AKCAN **

Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL ***

Öz

Türkçede basit cümlelerin yapısına dair yapılan tanımlar, yargının tek olması yani tek bir yüklemlik ifade etmesi şartında birleşmektedirler. Geleneksel dil bilgisi incelemelerinde özne ve yüklem, basit cümlenin temel unsuru olarak kabul edilmektedir. Yapısal-işlevsel yaklaşıma göre ise cümlenin kurucu ögesi olarak yüklem kabul edilmekte ve basit cümleler; öznenin, cümlenin yüzey yapısında yer alıp almamasına bağlı olarak tek ögeli basit cümle, iki ögeli basit cümle ile yüklem yüzey yapıda yer almadığı eksiltili cümle olarak üçe ayrılmaktadır. Bu cümle türleri içinde en çok dikkati çeken cümle tipi, öznenin yüzey yapıda yer almadığı tek ögeli cümle türüdür. Öznenin cümle kuruluşunda temel unsur olup olmadığı hakkında araştırmacılar arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Türk edebiyatının bilinen ilk mesnevisi olan ve aruz ölçüsü ile yazılan Kutadgu Bilig, metnin oluşturuluş şekli bakımından birtakım sınırlılıkları da barındırmaktadır. Ölçü ve kafîye gibi ahenk unsurlarına uyma zorunluluğundan kaynaklanan bu sınırlılıklar, aynı zamanda dilin işlevsel yönünü de ortaya koymaktadır. Bu çalışmada şiir türünde yazılmış bir metin olan Kutadgu Bilig’de basit cümlenin yapısal özellikleri incelenerek cümlenin kurucu unsurları olan özne ve yüklem yapısal özellikleri ile anlamsal işlevleri betimlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Kutadgu Bilig, basit cümle, iki ögeli cümle, tek ögeli cümle, eksiltili cümle.

Kutadgu Bilig, Türk edebiyatının en önemli eserlerindedir. İslami devir Türk edebiyatının da başlangıcı sayılan eser, Arap-İran edebiyat geleneğinde yer alan mesnevi nazım şekli ile yazılmış olduğundan bu edebiyat geleneklerine uygun olarak eserin en küçük anlamlı birimi olarak beyit kabul edilir. Metin genel olarak incelendiğinde beyitler içinde anlam bütünlüğünün tesis edilmesinin yanı sıra gönderim unsurları aracılığı ile hem olay zincirinin anlatıldığı mimetik bölümlerde hem de tutarlılık ilkesi doğrultusunda, başta devlet ve siyaset olmak üzere erdem, ahlak, bilgi vb. kavramların irdelendiği, diyalog bölümlerinde metinselliğin sağlandığı görülmektedir.

Kutadgu Bilig’de en küçük anlamlı birim olan beyitler, söz dizimsel olarak incelendiğinde bu beyitlerin büyük bir kısmının birleşik, geriye kalan kısmının ise basit cümle şeklinde oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra birleşik cümlelerin, basit cümlelerin anlamının toplamından meydana geldiği göz önüne alınırsa basit cümle yapısının metinde temel unsur olduğu söylenebilir.

* Geliş tarihi: 12.07.2023

Kabul Tarihi: 18.09.2023

Atf: Yalçın Akcan, B.; Kasapoğlu Çengel, H. (2023). Kutadgu Bilig’de Basit Cümle. *TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi (TURANusbb)*, 5: 1-27.

** Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ANKARA/ TÜRKİYE, E-posta: c.betulyalcin@gmail.com ORCID: 0000-0003-4762-2379

*** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli. Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, ANKARA/ TÜRKİYE. E-posta: hulya.kasapoglu@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0002-0574-8750

Kutadgu Bilig şiir formunda yazıldığı için söz dizimini belirleyen asıl unsur, başta ölçüye uyma zorunluluğu olmak üzere metnin stilistik gereklilikleridir. Bu nedenle metnin cümle yapısı incelendiğinde devriklenmeli yapıların sıkça kullanıldığı görölmektedir. Metnin stilistik gerekliliklerinden de kaynaklanan bu devriklenmeli yapılar, metnin üslubu, kafiyeli ve ritmik sözlerin daha akılda kalıcı olması, az sözle çok şey ifade edebilmesi vb. yönlerden metne olumlu katkı sağlamaktadır.

Türkçede basit cümlelerin yapısı üzerine yapılan tanımlara bakıldığında yargının tek olması yani tek bir yüklemlik ifade etmesi şartı üzerinde bir uzlaşma olduğu görölmektedir (Ergin, 1999, s. 404; Karahan, 1999, s. 61; Banguoğlu 2000, s.524; Atabay vd., 2003, s. 93; Gencan, 2007, s. 158; Delice, 2012, s. 163; Deny, 2012, s. 713; Eker, 2013, s. 365; Daşdemir, 2015, s. 163). Bunun dışında yüklem dil bilgisel özellikleri (isim/fil), cümlenin anlamı ve öğelerin diziliş gibi unsurların cümle türlerini tespit etmede öne çıkan ölçütler olarak kabul edildikleri görölmektedir. Basit cümleler, genellikle temel kurucu öge olan yüklem ile ona bağlı kurucu öge olan öznenin varlığına bağlı olarak ele alınmış ve yapı özellikleri bakımından birleşik cümleler kadar üzerlerinde inceleme yapılmamıştır. Baskakov, Türkçedeki basit cümle yapısının, söz dizimsel-dil bilgisel olmak üzere hem öge sayısı hem de semantik tipleri bakımından incelenebileceğini öne sürmüştür (2017, s. 12).

Söz diziminde kelime grubu ve cümle iki temel yapı birimi olarak kabul edilmektedir. Bu iki yapı arasındaki fark; söz dizimsel bağlantı şekillerinde olup kelime grubu, yapısal bütünlüğünü koruyan ve en az iki kelimedenden oluşan özellik göstermektedir. Cümle ise kelime gruplarının iletişim işlevine bağlı olarak ortaya çıkan ve kelime gruplarının bildirdiği kavram ve imajı, ait olduğu dilin gramer kurallarına göre yargı yoluyla ileten söz birliğidir (Baskakov, 2017, s. 13). Yargının iletilmesinde temel araç olan yüklem, hem cümlenin anlamsal-söz dizimsel yapısını hem de dil bilgisel temelini oluşturmaktadır.

Kutadgu Bilig’de basit cümlenin yapısal özelliklerine geçmeden önce cümlenin kurucuları olan özne ve yüklem tanımlarına değinmek faydalı olacaktır. Sapir, özneyi kendisine ilişkin bir şey söylenen kişi ya da şey olarak tanımlamaktadır. Özne, yüklem ya da söylemin konusu olan ve genel durumda ya da bir konuşmada konuşucunun yanıtladığı açık bir soruda verilen ögedir (Akt. Lyons, 1983, s. 300-301). Dil bilimcilerin özneye dair tanımları da bu görüşlerle uyuşmaktadır. Özneye dair tartışmalar, öznenin cümlenin temel unsuru olup olmadığı konusu etrafında şekillenmektedir. Bu tartışmalar, özellikle edilgen-geçişsiz eylemlerin yüklem olduğu cümleler ve gereklilik kipleriyle çekimlenmiş yüklemelerin bulunduğu cümlelerde öznenin yüzey yapıda işaretlenmemesinden kaynaklanmaktadır¹. Özneye dair bu görüş ayrılıkları, öznenin cümle içindeki yerini tespit edebilmek için dil bilgisel söz diziminden mantıksal söz dizimine yönelmeyi gerekli kılmaktadır. Klasik anlayışta mantık/düşünme, akıl yürütme ve akıl yürütmeler zinciri olarak tanımlanır ve akıl yürütme,

¹ Özneye dair tartışmalar için bk.; Zülfikar, 1993; Turan, 1994; Delice, 1998; Koç, 1996; Gökçe, 2007; Özmen, 2010; Usta, 2014.

hükümler arasında bilinenden bilinmeyenlerin elde edilmesidir (Öner, 1991, s. 4). Düşünmenin aşamalarının dilsel olarak ifadesi de dil bilgisel cümleyi oluşturur. Dil bilgisel cümle, düşüncenin somutlaştırılmış yapısını ifade etmektedir. O hâlde öznesi olmayan cümleden ziyade, yüzey yapıda işaretlenmiş öznesi bulunmayan söz dizimsel yapılardan bahsetmek daha doğru olacaktır.²

köñül tüzse begler yorıtsa törü/bu beglik buzulmaz turur kéc örü (KB:2036)

(Gönlü düzgün beyler yasayı uygularsa bu beylik bozulmaz, uzun süre durur.)

Bu beyit, yukarıda bahsedilen durumun en somut örneğidir. Beytin ikinci dizesi, iki farklı basit cümle yapısından oluşmaktadır. *bu beglik buzulmaz* cümlesi, yüklem bakımından edilgen-geçişli özellikte olması nedeniyle tek ögeli cümle yapısındadır. Ancak *turur kéc örü* cümlesinin yüzey yapıda işaretlenmeyen söz dizimsel öznesi, *bu beglik buzulmaz* cümlesinde nesne görevinde olan “bu beglik” ifadesidir. Buradan hareketle birleşik cümlede, cümleyi oluşturan birleşenlerden birinde yer alan *bir ögenin*, birleştiği diğer cümlede başka bir öge göreviyle söz dizimsel yapının derin veya yüzey yapısında yer alabildiği görülmektedir.

Mantıksal cümle, önerme de denilen iki veya daha fazla ögeden oluşan bir sözdür. Öyle bir sözdür ki, bu sözün doğru veya yanlış olması gerekmektedir. Önermenin bir şey hakkında verilen/varılan hüküm olmasından hareketle yapısında *yüklenilen* (özne), *yüklenen* (yüklem) ve bunların arasında ilişkiyi sağlayan bir *bağ* vardır (Öner, 1991, s. 45).

Cümlede öznenin yüzey yapıda işaretlenmesine *açık özne* adı verilmektedir. Özne, yüzey yapıda işaretlenirken öznenin isim ve isim gibi kullanılabilir dil birimi olması ve mutlaka yalın (nominative) hâlde bulunması gerekmektedir. Bu gereklilikleri sağlayan özne, tek bir sözcükten veya isim gibi kullanılmak üzere öbeklenmiş sözcük gruplarından da oluşabilmektedir. Öznenin bu yapısını belirleyen iki temel etken vardır: İlki, ele alınan içeriğin alt-türleri hakkında bilgi verme isteği ve ikicisi, ifadeyi ölçüye uydurma zorunluluğu. İkinci durumlarda, öznenin genellikle bir işaret sıfatı ile belirtildiği görülmektedir. Bu sayede metin üretici, hem ahenk unsuruna aykırı bir kullanımdan sakınırken hem de metin içinde gönderim yaparak özneye dikkat çekmektedir.

süçigke süçinse ajuñ begleri/açığ boldı el kün buğun igleri (KB:2092)

(Bey ihtiyatlıysa iline el değdirmez, eğer değerse akıl ve bilgisiyle onu engeller.)

köñül tüzse begler yorıtsa törü/bu beglik buzulmaz turur kéc örü (KB:2036)

(Gönlü düzgün beyler yasayı uygularsa bu beylik bozulmaz, durur uzun süre.)

buğun erki boldı meniñ bu özüm/uzun boldı elgim yorıq til sözüm (KB:3017)

(Halk üzerinde egemen oldum, elim her şeye ulaştı; her yerde geçer sözüm.)

² Çalışmada yer alan örnekler Arat (2007) ve Kaçalın (2019)’ den mukayese edilerek alınmış, aktarmalarda ise Tunçel (2019)’den faydalanılmıştır.

erej birle erter buğun künleri/sewinçin keçer kör bütün tünleri (KB:3105)

(Huzurla geçiyor halkın günleri, sevinçle geçiyor bütün geceleri.)

törü tüz yorittüñ itildi ajun/kim erse küçek ilde körmez köziün (KB: 3108)

(Töreyi doğru yürüttün, düzenlendi dünya; kimsenin gözü görmüyor ilde bir zorba.)

törülüg köni beg qut ol belgülüg/ qutı birle tegrür tözüke ülüg (KB:3461)

(Törelî, doğru bey gerçekten kuttur, onun kutundan herkes payını alır.)

olar qut-tururlar qut elgi uzun/küyer ot-tururlar küyürgey özün (KB:4087)

(Onlar uğurludur, eli her şeye uzanır uğurun. Yanar ateştir onlar, kendini yakarsın.)

barayın iligke ilig kelmesün/mañar tegsü emgek añar tegmesün (KB:4995)

(Gideyim hükümdara, hükümdar gelmesin; ben emek çekeyim, o zahmet etmesin.)

ay ilig qılıç berge sénde-turur/bu berge qıynlar isizke erür (KB:5279)

(Ey hükümdar, kılıç ve sopa sendedir; bu sopa ve ceza kötüler içindir.)

bu beglik küçün almadıñ sen tilep/bayat bérđi fazlı bile belgülep (KB:5469)

(İsteyip almadın sen bu beylik gücünü, Allah verdi fazlıyla, bu belli.)

Bu örneklere bakıldığında öznelerin 5469’da *sen*, *bayat*; 4995’te *emgek*; 2036’da *begler* ve *beglik*; 5276’da *qılıç*, *berge*, 4087’de *olar* 3017/2’de *elgim* olmak üzere tek bir sözcük hâlinde ifade edildiği görülmektedir. Bu örneklerden 5469’da *sen* ve 4087’de *olar* adıkları dışında özne olan sözcükler isimdir. 3105’ de *buğun künleri* ve *bütün tünleri*, 3108/2’de *kim erse*, 3461/1’de *törülüg köni beg*, 3017’de *meniñ bu özüm* ve *til sözüim*; 5279/2’de *bu berge qıynlar*, 2092’da *ajun begleri* ve *él kün buğun iğleri* ifadeleri ise isim ve sıfat tamlaması şeklinde oluşturulmuş kelime grupları yapısındaki öznelere örnek teşkil etmektedir. Öznenin tek bir sözcükten oluşmadığı bu yapılara özne grubu adı verilmektedir. Özne grubunu oluşturan bu sözcükler, cümlenin kurucu ögesi olmayıp özneyi anlam bakımından genişleten, netleştiren ve kategorize eden bir işleve sahiptirler. Örneğin; 2036’da özne “begler” olarak genel bir isme (prototip) gönderme yaparken 5279, 3461’de yer alan özneler kelime grubundaki ismin temsil ettiği prototipinin alt türlerine gönderme yapmaktadırlar. Burada belirleyici olan cümle üstü birimde ele alınan konu ve konuyu oluşturan izleklerdir.

Öznenin yüzey yapıda işaretlenmesine rağmen net olarak kimliğinin belirlenememesi/kim olduğunun tespit edilememesi durumları da vardır. Bu durum *genel özne* ve *belirsiz özne* olmak üzere iki özne türünü daha meydana getirmektedir. *Genel özne*, teklik 1. ve 2. şahıslarla çekimlenmiş yüklem belli bir şahsa değil de genele/çoğunluğa hitap ettiği cümlelerin öznesidir (Baskakov, 2017, s. 87).

Daha çok ahlaki-öğretici eserler ile atasözlerinde görülen bu özne türüne *Kutadgu Bilig’de* sıkça rastlanmaktadır.

törü tüz yoritğil buğunqa köni/künüñ edğü bolğay könilik küni (KB:1374)

(Halka dosdoğru uygula yasayı, günün iyi olsun kıyamet günü.)

küwezlenme artuq kötürme köñül/inanç qılğı ermez bu dünyâ tünül (KB:1377)

(Kibirlenme, gönlünü yükseltme fazla, inanılmaz, güvenilirmez bu dünyaya.)

uzun él yiyeyin tése ay büğü törü/tüz yoritğü buğunuğ köğü (KB:2033)

(İle uzun süre egemen olmak istersen ey bilge yasayı doğru yürütüp halkını korumalısın.)

törü hem toqu birle ögren tapuğ/tapuğ bildiñ erse yarudı yüzüñ (KB:400)

(Töre ve usule göre öğren hizmeti, hizmet etmeyi bilersen parlar yüzün.)

ölüm tutmaz erken qılayın tapuğ/ölüm tutsa qalgay tapuğlar quruğ (KB:5712)

(Ölüm yakalamadan ibadet etmeliyim, ölüm yakalarsa ibadet kalır kuru.)

buğunuğ törü birle tüzgil tükel/süzülsü kör ilde yarağsız muhâl (KB:5498)

(Halka yasayla düzen ver, temizle ildeki yararsız yerleri.)

qatığlan taşırtı qamuğ işke bak /oduğ bol qulaq köz yiti tut ma saq (KB:5936)

(Çabala dışarıdaki bütün işlere bak; uyanık ol, gözünü kulağını keskin ve tetikte tut.)

Yukarıdaki beyitlerde teklik 1. ve 2. şahısla çekimlenmiş örneklere bakıldığında bu cümlelerde yer alan öznelerin, bağlamdan çıkarıldığında cümlenin iletişim değerini yitirmediği görülmektedir. Genel özneli cümlelerin, iletinin içeriği nedeniyle hem zaman hem de mekân sınırını aşarak genele hitap eden didaktik nitelikte iletiler içerdikleri anlaşılmaktadır. Örneğin, 5712’de ölümden bahsederek ölmeden önceki zamanın değerlendirilmesi ve ölümlle birlikte bütün işlerin boş kalacağına dair yaygın bir kabul dile getirilmektedir. Bu kabul aracılığı ile cümlede, insanoğlunun en temel özelliği olan “ölümlü” olmak ve zamanı iyi değerlendirmek üstüne didaktik içerikli bir ileti aktarılmaktadır.

Belirsiz özne, çokluk 3. şahıs eki ile çekimlenmiş bir yüklem kurucu unsur olarak tek başına oluşturduğu cümle türüdür. Bu cümle türünde mantıken özne bulunsa da metinden bunu tespit etmek mümkün değildir. Bu cümle türü, deyimsel ve bağlamsal olarak iki şekilde görülmektedir. Deyimsel olanlar daha çok atasözü ve deyimlerde görülmektedir. *Kutadgu Bilig’de* yer alan belirsiz özneli cümleler bağlamsal niteliktedir.

biri edgü erdi anı ögdiler/biri isiz erdi anı söktiler (KB:242)

(Biri iyiydi onu övdüler, biri kötüydü ona sövdüler)

qayunu ayurlar könilik yolu/ negü teg bolur bu könilik ulı (KB:861)

(Hangisine derler doğruluk yolu, nedir bu doğruluğun aslı)

kişi tép ayurlar qayu ol/ kişi kişike asıǵ kılsa itse işi (KB:3269)

(İnsan diye söylerler, insan kimdir insanlara yararlı olan kişidir.)

kişi edgü térler bu edgü qayu/ maña ayu bérǵıl ay bilge bügü (KB:3934)

(İyi insan derler, bu iyi nerede? Bana söyleyiver ey büyük bilge.)

atıñ edgü bolǵay séni sewgeler/saña qatlayın tép tüzü iwgeler (KB:4258)

(Adın iyi olur, seni severler/Sana katılmak için can atarlar.)

bu taǵlar qatında çıkar gevheriǵ/ qazıp yetrümezler saña ay arıǵ (KB:5364)

(Bu daǵlar altından çıkan cevheri kazmakla yetiremezler sana ey arı.)

Yukarıdaki örneklere bakıldığında, cümlelerin yüklemelerinin çokluk 3. şahsa göre çekimlendiği görülmekle beraber hem cümlede hem de cümlenin yer aldığı bağlamda bu öznelerin tam olarak kim olduklarına dair herhangi bir gösterge bulunmamaktadır. Genel özne gibi belirsiz özne de didaktik içerikli ve öğüt verici mahiyetteki anlatımlarda kullanılmaktadır. Genel özneli cümleler, deyimisel ve bağlamsal olmak üzere ikiye ayrılır. Deyimsel cümleler, belli bir tecrübeye dayanarak belli bir düşünce ya da eylem, öznenin geri plana alınıp ifadenin temel dayanağı olan yargının ön plana çıkarılmasıyla meydana gelmektedirler (Baskakov, 2017, s. 88). Örneğin 242’de *biri edgü erdi anı ögdiler/biri isiz erdi anı söktiler* cümlesinde yüklem bildirdiği eylemi kimlerin gerçekleştirdiğine dair şahıs eki haricinde herhangi bir dilsel gösterge hem cümlede hem de bağlamda bulunmamaktadır. Aynı şekilde 861’de *qayunu ayurlar könilik yolu*, 3269. *kişi tép ayurlar qayu ol*, 4258. *atıñ edgü bolǵay séni sewgeler/saña qatlayın tép tüzü iwgeler* cümlelerinde de eylemi kimin yaptığına dair herhangi bir ifadeye rastlanmamaktadır. 5364’te ise *bu taǵlar qatında çıkar gevheriǵ/qazıp yetrümezler saña ay arıǵ* cümlesi ise bağlamsal nitelikte bir cümledir ve genele hitap eden bir ileti içermemektedir. Bağlamsal özneli cümlelerde, iletinin anlamı cümlenin içinde yer aldığı bağlamla sınırlıdır. Bağlamsal (*konteksual*) nitelik taşıyan bu belirsiz cümlelerde, deyimisel belirsiz özneli cümlelerde olduğu gibi yargıyı ön plana çıkarma amacı bulunmaktadır.

Yüklemle ilgili olarak Sapir, yüklemi özneye dair yargı olarak tanımlar. Hockett, yüklemi sözcenin içeriğinde verilen mesajı ileten yani dinleyene/okuyana yeni bilgiyi sunan bölüm olarak nitelendirir. Bu görüşten hareketle ortada mesaj, yeni bir bilgi varsa bu bilginin içeriğini oluşturan bir öznenin olmamasını düşünmek mümkün değildir. Yüklem ya da yüklemlik öge üzerine araştırmacılar

arasında tam bir görüş birliğine varıldığı ve Hockett’in bu tanımına uygun tanımlamalar yaptığı görülmektedir (Akt. Lyons, 1983, s. 300-301).

Kutadgu Bilig’de yer alan cümlelerin yüklemlik unsurlarının büyük bir kısmı bildirişimsel/göndergesel işlev taşımaktadır. Eser didaktik içerikli olduğundan yüklem, öznelerin niteliklerini ifade eden bilgileri içermektedir. Yüklem, yüzey yapıda yer almayan özneyi sezdirimsel olarak işaret etmektedir. Tek ögeli cümlelerde yüklem bu özelliğinden dolayı özne, yüzey yapıda ifade edilmese bile cümlenin anlamında herhangi bir daralma görülmemektedir. Örneğin;

bayudı buğun hem itildi ili/ iligke du’a qıldı boğnı tili (KB:1571)

(Zenginleştirdi halk hem ilerledi ili, hükümdara dua kıldı halkın dili.)

beytinde bulunan *il itildi* cümlesinde özne, yüzey yapıda görülmemekte; ancak metnin bağlamı ve yüklem anlamsal boyutu, bu eylemi gerçekleştiren “ili düzenleme niteliğine sahip bir öznenin” varlığını sezdirmektedir. Bu gibi cümle yapıları, söz dizimi incelemelerinin cümle üstü birimlere yönelmesini zorunlu kılmaktadır.

Yüklem ve yüklem bildirilme biçimlerine bakıldığında fiil çekimlerinin basit ve birleşik zamanlı, fiillerin de basit ve birleşik yapı fiiller oldukları görülmektedir.

Yüklemi Çekimli Fiil Olan Basit Cümleler:

bu saqlıq bile kör élin başladı/qutu künde arttı örü yoqladı (KB:438)

(Bu önlemlerle ilini yönetti. Kutu günden güne arttı, yükseldi.)

kişi imini kör usallıq qılır/yağı yetse öñdün usallar ölür (KB:444)

(Kendine çok güvenen boş bulunur, düşman geldiğinde önce aymazlar ölür.)

tiler erdim emdi bu yañlığ kişig/uđu barsa qılsa bu beglik işig (KB:571)

(Böyle birini isterdim şimdi görüp baksa, yapsa beyliğin işlerini.)

özüm qa qadaştın neçe adrılıp/nelik turğay erdim bu yérke kelip (KB:3337)

(Ben de akrabadan ayrıлып neden bekliyorum buraya gelip.)

bayat bérđi erdi añar can revan/yana yandru aldı çıqıp bardı can (KB:6296)

(Allah ona verdi ölümlü bir can; yine geri aldı, çıkıp gitti can.)

483’te *başladı, arttı, yokladı*; 6296’da *aldı, bardı* “fiil+görülen geçmiş zaman kipi+Ø (teklik 3. şahıs)”; 444’te *usallıq qılır* ve *ölür* “fiil+geniş zaman kipi+Ø (teklik 3. şahıs)”; 571/1’de *barsa qılsa* “fiil+şart kipi+Ø (teklik 3. şahıs)” basit fiil çekimleri; 571’de *tiler erdim* fiil+görülen geçmiş zaman kipi/ek-fiil+teklik 1.şahıs eki”, 6296’da *bérđi erdi* “fiil+görülen geçmiş zaman kipi/ek-fiil+Ø (teklik 3. şahıs)”, 3337’de *turğay erdi* “fiil+gelecek zaman kipi ek-fiil+görülen geçmiş zaman kipi+Ø

(teklik 3. şahıs)” birleşik fiil çekimi ile yapılanmıştır. Bununla beraber 483’te *başladı, arttı, yokladı*; 444’te *ölür*; 6296’da *aldı, bardı* yüklemeleri tek bir sözcükten oluşurken 444’te *usallıq qılır* şeklinde ifade edilen yüklem, sözcük grubu (birleşik fiil) şeklindedir.

İsim ve isim gibi kullanılan bütün sözcükler ve sözcük grupları, cümlede zaman ve şahıs gösteren ek-fiil olarak yüklem işlevi üstlenebilmektedir.

beg erdi ajunda büğü bilge baş/ bu beglik özele uzun boldı yaş (KB:405)

(Dünyada büyük bilge bir bey vardı, bu beylik içinde uzun yaşadı.)

yayığ ol bu devlet éter hem buzar/ne irsel-turur terk irikse tezer (KB:548)

(Dönedir bu devlet hem yapar hem bozar; kararlı değildir, bırsa kaçır.)

mançsız-turur qut vefasız yayığ/yorırda uçar terk adaqı tayığ (KB:670)

(İnanılmaz bu kuta, vefasız, dönedir; yürürken hemen uçar, ayağı kaygandır.)

qılınç oñ tutar hiç solı yok uquş/ bütün çın-turur hiç alı yok uquş (KB:1863)

(Tavrı sağdandır, hiç solu yok; dosdoğrudur akıl, hiç aldatması yok.)

uquşluğ kim erse oqudı anı/ biliglig kim erse beğitti anı (KB:416)

(Akıllı kim varsa çağırır onu, bilgili kim varsa yüceltti onu.)

qayu neñ qız erse uş ol neñ küsüş/ küsüş neñ tilep bulmaz emger üküş (KB:564)

(Hangi nesne az ise o değerlidir, değerli nesne ne kadar aransa da bulunmaz.)

ürüñ quş qutu teg bu erdem qutu/yorı quş atağıl sen erdem atı (KB:3011)

(Akkuşun kutu gibidir, bu erdemın kutu; yürü sen erdeme kuş adını ver.)

boğuz tatğı barça qarın toğmaq ol/qarın toğsa artuq asığ qoğmaq ol (KB:3610)

(Boğaz tadının tümü karın doyurmaktır, karın doyunca en yararlı olan yemeyi bırakmaktır.)

405’te *beg erdi*; 548’de *yayığ ol, irsel-turur*; 670’te *mançsız-turur*; 1863’te *çın-turur*; 416’de *kim erse*, 562’de *uş ol*; 3610’da *toğmaq ol, qoğmaq ol* yüklemeleri, zaman ve şahıs gösteren ek-fiil olarak yüklem olmuşlardır. Bunun dışında 670’te *vefasız yayığ, tayığ* ve 1863’te *yok* sözcükleri yüklem bildirirken zaman bildiren ek-fiil almamışlardır; ancak bu yüklemeler, sezdirimsel olarak şimdiki zamanın belirsiz bir anına gönderme yapmaktadırlar. Bu örneklerde ek-fiilin olmamasının nedenlerinden biri, en az çaba yasası gereği bazı dil öğelerinin 670’te *mançsız-turur qut vefasız yayığ* şeklinde ortak kullanımınıdır. Bu örnekte ek-fiilin (tur-) ortak kullanımını hem özne hem de isim soylu sözcükleri çekimleyerek yargı bildirmesini sağlamaktadır. Metinde sıkça görülen bu öğelerin ortak kullanımının diğeri bir sebebi, metnin stilistik yapısı ve bu yapının gerektirdiği ölçüye uyma

zorunluluğudur. 405’te *beg erdi*; 548’de *yayığ ol, irsel-turur*; 670’te *inançsız-turur*; 1863’te *çin-turur*; 416’de *kim erse*, 562’de *uş ol*; 3610’da *toğmaq ol, qoğmaq ol* yüklemeleri tek bir sözcükten oluşurken 3011’de *ürüñ quş qutı teg* edat grubu şeklinde yapılanmıştır. Bu örnekte isim tamlaması ile birleşen edatın, yüzey yapıda ek-fiil almadan yüklem olduğu görülmektedir.

Cümlelerin kurucu öğelerinden sonra cümlelerin yardımcı öğeleri ve bunların cümlede bildirilme şekillerine bakıldığında cümlelerin temel ögesi olan özne ve yüklem, cümleyi yapısal olarak iki alana ayırdığı görülmektedir. Gerek özne gerekse yüklem, cümlelerin içerdiği iletiyi daha net bir biçimde aktarabilmek için belirten³ unsurlarla öbekleşerek özne grubu ve yüklem grubunu oluşturmaktadırlar. Özne grubu, aralarında anlam ilişkisi olan kelime gruplarından (isim ve sıfat tamlamaları) ve eş görevli öznelerden oluşmaktadır. Yüklem grubu ise eylemin nesnesini (tümleçler) ve niteliğini (yer, zaman, tarz vb.) belirtme görevli dil birimleri ile birleşerek yüklem grubunu meydana getirmektedir. Özne grubunda belirtilen isim ve yüklem grubunda belirtilen fiil, cümlede kurucu öge işlevi üstlenmektedir.

bu ma’ni için atım ay toldı tép/atadı biliglig sözün yinçe yıp (KB:748)

(Bunun için adım Ay-Toldı oldu, bilge ince bir sözle bu adı koydu.)

süçigke süçinse ajun begleri/açığ boldı él kün buğun igleri (KB:2092)

(Şarabın tadına alışırsa dünya beyleri, acı olur il, gün ve halkın çekecekleri.)

törü hem toqu birle öğren tapuğ/tapuğ bildiñ erse yarudı yüzün (KB:4001)

(Töre ve usule göre öğren hizmeti, hizmet etmeyi bilersen parlar yüzün.)

çığay tul yetimig baqa tur körü/ bularığ küdezse bolur çın törü (KB:5302)

(Fakir, dul, yetimi gör, kolla; bunları gözetirsen tam olur töre)

bu beglik küçün almadıñ sen tilep/bayat bérdi fazlı bile belgülep (KB:5469)

(İsteyip almadın sen bu beylik gücünü; Allah verdi fazlıyla, kesinlikle.)

748’de yüklem grubu (ZT+N+ZT+Y+ZT) *sebep, durum zarfları* ile *nesne* olarak; 2092/1’de (DT+Y) *dolaylı tümleç*; 4001’de (ZT+Y+N) *zarf tümleci* ve *nesne*; 4001/2’de (N+Y/Y) *nesne*; 5302/1’de (N+Y) *nesne*; 5302/2’de (N+Y/Y+ZT) *nesne/zarf tümleci*, 5469/1’de (N+Y+Z) *nesne* ve *zarf tümleci*; 5469/2’de (Y+ZT) *zarf tümleci* şeklinde bir dizilim göstermektedir. Yüklem grubu, öge sıralamasında metnin yapısından dolayı kendi içinde devrikenme göstermektedir.⁴ Cümlelerde yardımcı ögenin kullanılması, her şeyden önce cümlelerin iletişim değerine ve iletinin içeriğine göre

³ Belirten öge geniş anlamı ile somutlaştırma olarak ifade edebileceğimiz belirtmelik ilişki kuran ögedir. Kimi zaman yüklem gibi soyutlaştırma da bildiren belirten ögenin işlevi nitelermeye dayalı söz dizimsel ilişki kurarak yerine getirmektedir (Baskakov, 2016, s. 20). Bu bakımdan isim tamlamalarındaki tamlayanlar, sıfatlar ve zarf türünden sözcükler belirten öge olarak söz diziminde görev almaktadır.

⁴ Baskakov, yüklem grubunda kelime sırasının yüklem en yakın belirten öge olarak nesne, daha sonra yönetim yoluyla birleşen dolaylı tümleç ve en sonunda da hâl zaman ve yön bildiren zarf tümleçlerinin gelmesi şeklinde oluşan ZT+DT+N+Y biçiminde bir dizilimi olduğunu belirtmektedir (2017, s. 64).

belirlenmektedir. Kutadgu Bilig gibi belirli kavramların “kuramsal” tartışılması üzerine kurulu bir metinde hem kavramların hem de o kavramlara dayalı bir biçimde ortaya çıkacak eylemlerin nitelik özelliklerini yansıtacak göstergelerin bulunması normaldir. Eserin geneli üzerine yapılacak bir çalışma daha belirgin sonuçlar verecektir, ancak buraya kadar incelenen örneklerde yüklemi grubu oluşturulurken en fazla kullanılan ögenin “zarf tümleci” olması dikkat çekmektedir. Bunun temel sebebi, kavramların kuramsal boyutuna bağlı anlatımlarda, özne ve yüklem ilişkisine göre kavramı tanıtmaktır. Bu tanıtmı; üzerinde durulan kavrama dayalı eylemlerde, hareketin niteliğini, onu ortaya çıkartan durumu, hareketin zamanını ifade eden göstergelere başvurmayı zorunlu kılmaktadır.

Kutadgu Bilig’de kimi basit cümleler, yardımcı ögelerin de varlığı ile bir beyit oluşturacak şekilde dizimlenirken geri kalanları da birleşik cümle oluşturan birleşen unsur görevindedir.

erej arzu ni’met küwençin awınç/bu eğgü yanutı bolur bu sewinç (KB:937)

(Huzur, arzu, nimet, güvenç, avunç; hep iyiliğin cevabıdır bu sevinç.)

Özne Grubu	Yüklem Grubu	Özne Grubu
<i>erej arzu ni’met küwençin awınç</i>	<i>bu eğgü yanutı bolur</i>	<i>bu sewinç</i>

Yukarıdaki beytin tamamı basit cümle yapısındadır. *Özne Grubu+Yüklem Grubu+Özne Grubu* şeklinde dizimlenen beyit, tek bir yargı içermektedir.

inigli anar ol ağığlı iner/yaruğlı tunar ol yoriğlı tunar (KB:1049)

(İnen çıkar, çıkan iner; yürüyen durur, parlayan söner.)

Özne	Yüklem	Özne	Yüklem	Özne	Yüklem	Özne	Yüklem
<i>inigli</i>	<i>anar</i>	<i>ağığlı</i>	<i>iner</i>	<i>yaruğlı</i>	<i>tunar</i>	<i>yoriğlı</i>	<i>tunar</i>

Yukarıdaki beyitte yer alan örnek, *Özne+Yüklem* yapısındaki dört ayrı cümleden oluşmuş bağlaçlı birleşik cümledir. Bu birleşik cümle oluşturulken hem bağlaçlardan hem de cümleler aralarındaki semantik karşıtlık ilişkisinden yararlanılmıştır. Aynı dizedeki basit cümleler, birleşik cümle oluşturduktan sonra diğer dizedeki cümleler ile birleşerek farklı yapı ve anlamda başka bir birleşik cümle daha meydana getirmektedir.⁵

sevinç barça yumgı sana kelsüni/saqınç birle düşman sızıp ölsüni (KB:944)

(Bütün sevinçler sana gelsin, düşmanın kaygıyla sızıp olsun.)

⁵ 1049. beytin ilk mısrasında yer alan *inigli anar ol ağığlı iner* cümlesi, yapı bakımından bağlaçlı bağımsız cümle, anlam bakımından da karşıtlık bildiren birleşik cümle yapısındadır. Beytin ikinci mısrası olan “*yaruğlı tunar ol yoriğlı tunar*” ifadesi de yapı ve anlam bakımından ilk diziyi oluşturan cümle ile paralellik göstermektedir. Her iki cümlelerin birleşmesi ile oluşan yeni cümle ise yapı bakımından bağlaçsız bağımsız, anlam bakımından karşılaştırmalı birleşik cümle türündedir (bk. Baskakov, 2017).

Eşit Birleşen (1. Cümle)		Eşit Birleşen (2. Cümle)		
<i>sevinç barça yumğı</i>	<i>sana kelsüni</i>	<i>sakinç birle</i>	<i>düşman</i>	<i>sızıp ölsüni</i>
Özne Grubu	Yüklem Grubu.	Yüklem Grubu.	Özne	Yüklem Grubu.

Bu örnek, her dizede tek bir basit cümle yer alması ile oluşmakta ve bu cümleler yapısal olarak bağımsız, anlamsal olarak karşılaştırmalı birleşik cümle kurmaktadır. Bu örneği oluşturan basit cümleler, her ikisi de eşit birleşen cümle olduklarından tek başlarına bir bitmişlik anlamı taşımaktadırlar. Aynı zamanda her iki cümle sözcüksel, dil bilgisel ve söz dizimsel olarak incelendiğinde aradaki tek benzerliğin, bu cümlelerin yüklemelerinin benzer şekilde olumlu istek bildirmesidir. Bu iki cümle arasındaki karşıtlık ilgisi, cümleler arasındaki karşıtlığı ilgisi ile ortaya çıkmaktadır. Bu ilgi, iki ayrı yapıda ve anlamda olan cümleyi bir bütün hâline getirmektedir.

Basit cümleler, kurucu unsurlar olan özne ve yüklem cümlede bulunup bulunmamasına göre iki ögeli ve tek ögeli basit cümleler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.⁶

İki Ögeli Basit Cümle

Cümlenin yapısal bakımdan iki temel ögesi olan özne ve yüklem yüzey yapıda yer aldığı cümleler, *iki ögeli basit cümleler* olarak tanımlanmaktadır. İki ögeli basit cümleler, isim veya isim gibi kullanılan bir sözcüğün oluşturduğu özne ve ek-fiil ya da kip ve şahıs ekleri alarak çekimlenmiş bir fiilden oluşan yüklemden oluşmaktadır. Kurucu unsurlarının cümlede tek başlarına ya da yardımcı ögelerle beraber kullanılmasına bağlı olarak iki ögeli basit cümleler, geniş cümle ve dar cümle olmak üzere ikiye ayrılır.

Geniş Cümle cümlenin kurucu ögelerinin, “belirten” unsurlar aracılığı ile daha geniş bir yapıya kavuşması sonucunda ortaya çıkan cümle yapısıdır. Bu tanımda “belirten” unsurlardan kasıt, özne için isim ya da isim gibi kullanılabilen kelime grupları; yüklem için eylemin yöneldiği objeyi (nesne), eylemin yer, zaman, meydana geliş şekli vb. bakımdan belirten yer tamlayıcısı, zarf tümleci ile tamamlanmasıdır (Baskakov, 2017, s. 43-44). Belirten unsurlarla oluşturulan geniş cümlelerde, ögeler arasında devriklenmeler görülebilir. Kutadgu Bilig’in stilistik formundan dolayı bu devriklenmelere sıkça rastlanmaktadır.

iwe kılmış işler neçe yég bolur /iwe bışmış aşnı yése ig bolur (KB:632)

(Acele yapılan işler nasıl çiğ olur, acele pişen aş yiyen hasta olur.)

kereklig işim barça yérde koğup/kereksizni qıldım havaqa uđup (KB:1174)

⁶ Baskakov basit cümleleri iki ögeli ve tek ögeli olmak üzere yapısal olarak ikiye ayırıp inceledikten sonra basit cümlelerle ilgili üçüncü başlığı da eksiltili cümlelere ayırır. Eksiltili cümleler başlığı altında kurucu ögeleri düşürülmüş, tek kurucu ögesi bulunan, soru-cevap şeklinde diyalog cümleleri, diyaloglarda karşılıklı konuşma şeklindeki eksiltili cümleler şeklinde ayırma giden Baskakov, eksiltili cümlelerin özel bir yapı tipi oluşturmadığını ve yapı özellikleri bakımından hem tek ögeli hem de iki ögeli cümlelerle ilişkili olduğunu ifade eder (2017, s. 75-100).

(Gerekli işimi hep yerde koyup gereksizi yaptım nefsimе uyup)

itigliğ şarayış buzuğlı ölüm/qamuğ yumğularış saçığlı ölüm (KB:1180)

(Süslü sarayları bozan ölüm, bütün toplanmışları saçan ölüm.)

<i>iwe qılmış işler</i>	<i>neçe yég bolur</i>	<i>iwe bıışmış aşnı yese</i>	<i>ig bolur</i>
Özne Grubu.	Yüklem Grubu.	Yüklem Grubu.	Yüklem Grubu.

632. beytin genişletilmiş üç basit cümleden oluştuğ görülmektedir. Beytin her iki dizesini oluşturan cümleler, tek başlarına da iletişim değeri taşıdığından her ikisi de ayrı birer basit cümledir. 632. beytin ilk dizesi Özne Grubu+Yüklem Grubu şeklinde olup bu iki kurucu unsurun dağılımı şu şekildedir:

<i>iwe qılmış</i>	<i>işler</i>	<i>nice</i>	<i>yeg bolur</i>
Sıfat-fiil Grubu.	İsim	Zarf	Birleşik fiil
Sıfat Tamlaması/Özne	Zarf Tümleci+Birleşik Fiil/Yüklem Grubu.		

Bu örnekte özneyi oluşturan ismin sıfat-fiil grubu tarafından nitelenmesi ve yüklem grubunda yer alan birleşik fiilin durum bakımından bir zarfla belirtilmesi sonucu, dar kurucu ögeler yardımcı ögelerle birleşerek geniş cümle oluşturmuştur. Aynı beytin ikinci dizesinde durum biraz farklıdır. İkinci dize, kendi içinde şart bağımlı birleşik cümle özelliğ göstermektedir. Bu bakımdan cümlelerin öge dağılımı şu şekildedir:

<i>iwe bıışmış</i>	<i>aşnı</i>	<i>yése</i>	<i>ig bolur</i>
Sıfat-fiil Grubu.	İsim	Fiil	Birleşik Fiil
Sıfat Tamlaması/Belirtili Nesne	Fiil/ Yüklem		Birleşik Fiil/Yüklem Grubu.
Yüklem Grubu.	Yüklem Grubu.		

Bu dağılıma baktığımızda öznenin, cümlenin yüzey yapısında yer almadığı ve cümle birleşenlerinin de Nesne+Yüklem şeklinde genişletilmiş yüklem grubu olduğ görülmektedir.

kereklig işim barça yerde qoğup/kereksizni qıldım havaqa uğup (KB:1174)

(Bütün gerekli işimi yerde koyup nefsimе uyup gereksizi yaptım.)

<i>kereklig işim barça yerde qoğup</i>	<i>kereksizni</i>	<i>qıldım</i>	<i>havaqa uğup</i>
--	-------------------	---------------	--------------------

Zarf-fiil Grubu /Zarf Tümlenci	Nesne	Fiil	Zarf-fiil Grubu / Zarf Tümlenci
Zarf Tümlenci+ Nesne+Fiil+Zarf Tümlenci/ Yüklem Grubu			

1174. beyit genişletilmiş yüklem grubundan oluşan basit cümle yapısındadır. Bu cümlede de özne yüzey yapıda yer almaz.

itiglig şarayıĝ buzuĝlı ölüm/qamuĝ yumĝılarıĝ saçıĝlı ölüm (KB:1180)

(Süslü sarayları bozan ölüm, bütün toplanmışları saçan ölüm.)

<i>itiglig şarayıĝ buzuĝlı</i>	<i>ölüm</i>	<i>qamuĝ yumĝılarıĝ saçıĝlı</i>	<i>ölüm</i>
Sıfat-fiil Grubu	İsim/	Sıfat-fiil Grubu.	İsim/Yüklem
Özne Grubu.	Yüklem	Özne Grubu.	Yüklem

1180. beyitte öznesi sıfat-fiil grubu şeklinde oluşmuş iki paralel yapılı iki basit cümle bulunmaktadır. Her iki cümlenin yüklemi ek-fiil almış isimden oluşmakla beraber ek-fiil cümlenin yüzey yapısında görülmemektedir. Özne gruplarına baktığımızda öznelerin, sıfat tamlaması şeklindeki bir sözcük grubu ile bir sıfat-fiilin birleşerek oluşturduğu bir yapı özelliğindedir. Her iki cümlenin özne grubunda isim unsuru yüzey yapıda yer almamaktadır. Cümlelerin anlamsal yönüne bakıldığında ek-fiil olarak yüklem olan “ölüm” sözcüğüne ön gönderim yapıldığı görülmektedir. Dönemin sözlüksel yapısında bulunan *neng* “şey” sözcüğüdür. Cümlenin anlamına uygun olarak özne grubunun derin yapıdaki isim unsurunun bu sözcük olması ihtimali kuvvetlidir.

Dar cümle, cümlede belirten unsurların bulunmadığı cümle türüdür. Bu cümle türünde öğeleri anlamca belirten herhangi bir unsur almamaktadır.⁷

kişi tuĝdı öldi sözi qaldı kör/özi bardı yalnıuq atı qaldı kör (KB:182)

(Kişi doğdu, öldü, sözü kaldı; bak. Kendi gitti insanın, adı kaldı; bak.)

1.Cümle	2.Cümle	3. Cümle	4. Cümle	5. Cümle	6.Cümle	7.Cümle
<i>kişi tuĝdı</i>	<i>öldi</i>	<i>sözi qaldı</i>	<i>kör</i>	<i>özi bardı</i>	<i>yalnıuq atı qaldı</i>	<i>kör</i>

Bu beyitte hem dar hem geniş cümle yapısı bulunduğu gibi emir modal cümle türü de yer almaktadır. *kişi tuĝdı, sözi qaldı özi bardı* Ö+Y yapısında oluşturulmuş dar ve basit cümlelerdir. Bunların yanı sıra *yalnıuq atı qaldı* cümlesi Y Grubu+Ö+Y şeklinde genişletilmiş cümle özelliği göstermektedir.

⁷ Baskakov, isimlerin sıfatlar aracılığı ile nitelenmesi ya da başka isimlerle bir araya gelerek tamlama oluşturması durumunda isimle birleşen bu öğelere “belirten” adını vermektedir (2016, s. 30).

kişi tuğdı /öldi cümlesinde öznenin eş görevli olduğu, *sözi qaldı, özi bardı, yalñuq atı qaldı* cümlelerinde isimleri belirten unsurların düştüğü görülmektedir. Ön gönderimsel bir işlev üstlenen *kör* “bak, anla” cümlesi hem emir modal cümlesi olması hem de öznesinin bağlamdan tespit edilen genel özneli cümle türüne girmesi bakımından önemlidir.

Tek Ögeli Basit Cümle

Kurucu öğelerden sadece birinin bulunduğu basit cümle modelidir. Bu cümle türünde asli kurucu öğe olan *özne* (subject) veya *yüklem* (predikat)’den yalnız biri bulunmaktadır. Bu cümle türünün en temel özelliği, yardımcı öğeler olmaksızın kurucu öğelerden birinin anlam ve gramer bakımından varlığını ve bütünlüğünü korumasıdır (Abid, 2017, s. 29). Bu cümle türünün eksilteli cümle ile en belirgin farkı, cümle ait olduğu bağlamdan koparılması durumunda bile anlamını koruyor olmasıdır.

Tek Ögeli Fiil Cümleleri

Tek ögeli fiil cümleleri, kurucu unsuru olan yüklem modal anlamlı *gereklilik, ihtimal, emir, imkânsızlık* vb. ile çekimlendiği fiil cümleleridir. Bu cümle türünde özne ya bulunmaz ya da genel ve belirsiz özne hâlinde yer alır (Baskakov, 2017, s. 85). Kurucu unsur olan yüklem; geçişli-edilgen çatılı, teklik 3. şahısla çekimlenen ve genellikle gereklilik, ihtimal ve imkânsızlık gibi modal anlamlar taşımaktadır. Bu cümle türü, daha çok öğretici yanı ağır basan atasözü ve vecize gibi anlatımlarda görülmektedir. Dönüşlü çatılı fiiller, nadiren de olsa cümlelerde yüklem görevi üstlenmektedirler. Ayrıca teklik 3.şahıs eki ile çekimlenmiş gel- fiiliyle kurulan kalıplaşmış ifadeler ve deyimler de bu cümle türünde yüklemlik unsur olarak görülmektedir (Baskakov, 2017, s. 86-87).

ölümni biligli usansa özün/ölüm tutsa asğı bulunmaz sözün (KB:1141)

(Ölümü bilen, onu bilmezden gelirse sözün yararı olmaz, ölüm geldiğinde.)

küdeşildi kimni küdeşse idi/tilek buldı ni ‘met talusın yedi (KB:1271)

(Kimi gözetirse Allah o gözetildi; dileğine ulaştı, nimetin iyisini yedi.)

iki yüzlög erke sözüg sözleme/yağılğay sözüng şır açılğay yime (KB:1298)

(İkiyüzlülere sözünü söyleme; yayar sözünü, sırrın açılır yine.)

ötüندی bu ögdülmüş ilig qutu/uzun kéc tirilsü yağılsu atı (KB:1585)

(Ögdülmüş saygıyla dedi: Kutlu hükümdar, ömrün uzun olsun, anılsın adın.)

saqışçı kerek bolsa bilge tetig/bilig birle bilse bu törlög bitig (KB:2218)

(Hesap bilmeli, bilge ve zeki olmalı, bilgili olmalı ve bilmeli türlü yazıları.)

1141. beytin ikinci dizesinde yer alan *asğı bulunmaz sözün* “sözün yararı bulunmaz” cümlesi edilgen dönüşlü yapıda tek ögeli fiil cümlesidir. Neden-sonuç bağıntısına bağlı olarak temel cümle konumunda olan bu tek ögeli yapı, birleştiği cümleye ihtimal anlamı katmaktadır. 1271’de yer alan

ve *küdezildi* “gözetildi” yüklemi ile kurulmuş olan cümle de edilgen yapıli geçişsiz tek ögeli fiilli cümlesidir. Bu cümle, birleştiği yapı ile neden-sonuç bağıntısı kurarak birleşik cümle oluşturmuştur ve birleştiği cümleye canlı varlıklara ait bir durum anlamı katmaktadır. 1298’de *yağılğay* “yayılacak” yüklemnin yer aldığı yapı, tek ögeli basit cümledir. Bu cümle, birleşik cümlelerin bir birleşeni konumundadır ve aynı dizide yer alan *açılğay* “açılacak” yüklemi ile kurulan tek ögeli yapı ile sıralı birleşik cümle oluşturmaktadırlar. Tek ögeli fiil cümlesi yapısında olan bu iki cümle, birinci dizide yer alan cümlelerin içeriğini anlam bakımından genişleterek ona ihtimal anlamı katmaktadır. 1585. beyitte *tirilsü* “dirilsin” ve *yağılsu* “yayılsın” yüklemeleri geçişli ve emir kipi ile çekimlenerek yüklem grubu oluşturmakta; aynı zamanda da cümleye *istek*, *temenni* gibi modal anlamlar katılmaktadırlar. Bu dört cümlelerin de ortak özellikleri, yüklemlerinin edilgen-geçişsiz yapıda olması ve yüzey yapıda mantıksal özneyi tespit edecek bir göstergenin cümlede de metnin bağlamında da yer almamasıdır.

Belirsiz Özneli Cümleler

Tek ögeli cümlede kurucu unsur olarak yer alan fiilin, *belirsiz* 3. şahıs ile çekimlenmesi sonucu oluşan cümle türüdür. Bu cümle türünde her ne kadar mantıksal özne olarak yüklemnin gramer yapısından kaynaklanan “belirsiz bir çoklu şahıs” bulunsa da anlam yüklemnin bünyesinde yer almaktadır. Bu cümle türü, tecrübeye dayalı bir fikri veya olayı anlatan deyimisel; ifadenin dayanağının, bağlamdan bağımsız bir biçimde yüklem tarafından bildirilmesiyle meydana gelen bağlamsal cümleler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır (Baskakov, 2017, s. 88-89).

bu ma’nî için kör ağırlar anı/yusuf has hacib tép ayurlar köni (KB:63)

(Bunun için ona saygı gösterirler, kendisine doğrudan Yusuf Hâs Hâcib derler.)

tümen miñ tü erdem üküş ögdiler/uquş birle qılmış için ögdiler (KB:304)

(Binlerce fazilet ve birçok alkışlanan işler akılla yapıldığı için övmüşlerdir.)

63. beytin 2. dizisinde yer alan *yusuf has hacib tép ayurlar köni* “kendisine doğrudan Yusuf Hâs Hâcib derler” şeklinde dizimlenmiş olan basit cümlelerin öznesini, metnin içinden tespit etmek mümkün değildir. Bu örnekte eserin yazarının adı ve unvanının çoklu belirsiz bir özne tarafından ifade edildiği görülmektedir. 304. beytin ilk dizisini oluşturan *uquş birle qılmış için ögdiler* “akılla yapıldığı için övmüşlerdir.” cümlesi genişletilmiş yüklem grubu şeklindedir ve öznenin kim ya da kimler olduğu, cümlelerin yüzey yapısından veya metnin bağlamından tespit edilememektedir. Eserin stilistik yapısından dolayı çoklu özne yapısında olan ve metnin yüzey yapısında yer almayan öznelerin, genellikle daha önceki cümlelerde farklı görevler üstlendikleri görülmektedir.

törüttü tümen miñ halayıqlarığ/tili birle teñrig ögerler arığ (KB:1022)

(Yarattı yüz binlerce canlıyı, diliyle Allah’ı överler hepsi.)

1022. beyit neden-sonuç bağıntısı ile oluşturulmuş birleşik cümle yapısındadır. Beytin ikici dizesi, bu yapının temel cümlesi görevinde olan basit cümledir. Bu cümle genişletilmiş yüklem grubu şeklindedir ve cümlenin yüzey yapısından özneyi tespit etmek mümkün değildir. Söz konusu cümlenin öznesi, kendisinden önce gelen yardımcı cümlede olan *halayıqlarığ* “canlı, mahlukat” sözcüğüdür ve bu sözcük yardımcı cümlenin yüzey yapısında nesne konumundadır. Birleşik cümlelerde bağıntı kurulurken sözcüklerin farklı cümle yapılarında, farklı görevlerde buldukları görülmektedir. Burada yardımcı cümlenin nesnesi, temel cümlenin öznesi konumuna gelmiştir; ancak metnin stilistik yapısından dolayı yüzey yapıda yer almamaktadır. Bununla birlikte cümlenin iletişimsel değerinde herhangi bir eksilme görülmemektedir.

Genel Özneli Cümleler

Bu cümle, kurucu unsur olan yüklem 1. veya 2. şahısların teklik ya da çokluk eki alarak çekimlenmesine karşın iletinin belirli bir kişiye değil de “genele, çoğunluğa” yönelik olduğu cümle türüdür. Bu cümle türü daha çok atasözlerinde ve ahlaki içerikli eserlerde iletinin “muhtemel” alıcılara hitap edilen durumlarda kullanılır (Baskakov, 2017, s. 87).

usal bolma saqlan qamuğ işte sen/bu saqlıq bile iki ajun tilen (KB:443)

(Aymaz olma sen önlem al bu işte. Bu önlemlerle her iki dünyayı dile.)

negü tér eşit emdi köñli oduğ/sözi kör çéçek teg tümen tü boğuğ (KB:452)

(Ne der gönlü uyanık, işit şimdi/Sözü bin renge bürünmüş çiçek gibi.)

ata pendini sen qatığ tut qatığ/qutadğay küñüñ béрге künde tatiğ (KB:1568)

(Baba öğüdünü sen sıkı tut sıkı. Günün gününden kutlu olur, gelir tadı.)

munuqı bu sözke tanuq keldi söz/oqığıl munı sen ayâ köñlin tüz (KB:1713)

(Bu söze tanık gelen şu sözü, oku sen ey temiz kalpli.)

Eserin sembolik anlatımı ve didaktik yapısından dolayı özellikle teklik 2. şahıs öznelerin yer aldığı cümlelerde *genele* dönük bir hitabın bulunduğu görülmektedir. Metinde genel özne kullanımı, teklik 2. şahıs özneler gerçekleşmektedir. Genel özneli cümleler metinde olay zincirinin olduğu bölümlerde, özellikle de alıntı şiir parçalarına ön gönderim yapılan beyitlerde, yer almaktadırlar. 443. beyit, metinde ana karakter olan Kün-Toğdı’nın betimlemesinin yapıldığı bölümde yer almaktadır. Anlatıcı ağızından olay zincirinin aktarıldığı bu bölümde anlatıcı/metin üretici, metin çözücüyle dilin alıcısıyla harekete geçirme işlevine paralel olarak doğrudan iletişim kurmaktadır. Bu beytin ilk dizesinde yer alan *usal bolma saqlan qamuğ işte sen* cümlesi ile ikinci dizede yer alan *bu saqlıq bile iki ajun tilen* cümlesinde özne olarak teklik 2. şahıs yer almaktadır. İlk dizinin yüzey yapısında *sen* adılı ve ikinci dizede 2. şahıs emir çekimi ile eksilti bir biçimde yer alan özne, doğrudan metnin okuyucusuna gönderim yaparak genel özne özelliği göstermektedir. 452/1, 1568/1

ve 1713/2’de yüklem grubu emir kipiyle çekimlenmiş cümlelerdir. Bu cümlelerin öznesi olan teklik 2. şahıs aracılığı ile metin üretici metin çözücüyeye doğrudan seslenmektedir.

İsim Cümleleri

Basit cümlelerin bu türünde kurucu unsur isim ya da isim olarak kullanılan bir kelime grubudur. Bu cümle türünde kurucu unsur, metne bağılı durumdadır ve tek ögeli fiil cümlelerinden farklı olarak zaman ve şahıs eki taşımaz (Baskakov, 2017, s. 89).

Nominatif Cümleler

Kurucu ögesi isim veya isim grubu olan cümlelerdir. İsim cümleleri, doğrudan metne bağımlıdır. Bu cümleler, genellikle edebî metinlerde betimleme veya diyalog tekniklerinin oluşumunda yer almaktadırlar. Cümlelerin bu kullanımı sonucunda nominatif isim cümleleri; fiil cümlelerindeki eylemin yerini, zamanını veya durumunu bildiren tasvir cümleleri ve kendinden önce gelen cümlelerin herhangi bir ögesi hakkında bilgi veren açıklama cümleleri olmak üzere ikiye ayrılır (Baskakov, 2017, s. 91).

bayat atı birle sözüğ başladım/ törütgen égidgen keçürgen idim (KB:1)

(Tanrı adı ile söze başladım. Yaratıcı, besleyen, göçüren Tanrı’m)

esirdin keligli qalıq quşları/qayu ray-ı hindi qayu qaysarı (KB:94)

(Esirlikten geliyor sema kuşları; kimi **ray-ı hindi**, kimi qaysarı.)

negü tér eşitgil sınamış kişi/başında keçürmiş yaşamış kişi (KB:2088)

(Ne der işit sınanmış kişi; başından geçirmiş, yaşamış kişi.)

Kutadgu Bilig’de nominatif cümle özelliğı gösteren az sayıda yapı vardır. Bu yapılar kendilerinden önce gelen cümledeki herhangi bir ögeyi açıklamaktadırlar. 1.beyit, metinde besmelenin Türkçe karşılığının yer aldığı giriş cümlesidir. Nominatif yapıda olan *törütgen égidgen keçürgen idim* cümlesi beytin ilk dizesinde yer alan *bayat* “tanrı” kavramının niteliğine dair bilgi içeren bir açıklama cümlesidir. 94. beyitte yer alan *qayu ray-ı hindi qayu qaysarı* yapısı da aynı şekilde ilk dizeyi oluşturan basit cümlelerin öznesi olan *qalıq quşları* “sema kuşları” ifadesinin niteliğı hakkında bilgi içermektedir. 2088. beyitte yer alan *başında keçürmiş yaşamış kişi* “başından geçirmiş, yaşamış kişi” nominatif yapılı bir cümle özelliğinde olup ilk cümlelerin öznesi olan *sınamış kişi* “sınanmış kişi”ye dair niteliksel bir özelliğı bağılı olarak açıklama içermektedir.

Modal Cümleler

Kurucu unsur olan ismin, modal (onaylama, ret, tahmin, soru vb.) ve duygu (öfke, sevinç, şaşkınlık vb.) anlamlı bir sözcük olduğu basit cümlelerdir (Baskakov, 2017, s. 92).⁸

Modal Duygu Cümleler

Bu cümleler; bir konuşmacının, konuşma esnasındaki veya bir önceki konuşmanın konusuna karşı mutluluk, öfke, hayret vb. gibi farklı duygularını bildiren cümlelerdir. İsim cümlelerin de olduğu gibi duygu cümlelerinde de kurucu ögeler olarak isimler bulunmaktadır. Bu cümlelerde isim, kurucu ögelerde ifade edilen duygu vb. karşı öznel ilişki bildiren bir isimle yer değiştirebilmektedir. Bu cümleler genellikle ünlem cümleleri hâlinindedirler. Duygu modal cümleleri, kurucu ögeden ve kurucu ögeyi belirten kelimelerden dolayı, söz konusu ünlem cümlelerinin anlamı güçlendirici modal sözler hâlinde de bulunabilmektedirler (Baskakov, 2017. s. 92-93).

kişi ödrümi kör bu yañlıđ bolur/isizim bu yañlıđ kişiler ölür (KB:1788)

(Seçkin kişiler bak böyle olur. Yazık, bu kişiler de ölür.)

isizim uwut ya uquş öđ bilig/arığsız bu borqa bérür ay silig (KB:2654)

(Yazık; insan edebini, akıl ve bilgisini bu pis içkiye verir ey alçak gönüllü.)

Kutadgu Bilig’de tek ögeli duygu modal cümlesi yapısı *isizim* “yazık” sözcüğü ile beş yapıda yer almaktadır. Bu cümlelerde duygu modal ifadesi ön gönderim unsuru olarak hem metinselliğe katkı sağlamakta hem de cümlede yer alan yargının duygusal boyutunu yansıtmaktadır.

Modal Hitap Cümleleri

Özel veya cins isimlerin, seslenme tonlaması ile kurucu öge olduğu cümle türüdür (Baskakov, 2017, s. 92). *Kutadgu Bilig’de* anlatı kişilerinin birbirlerine hitap ederken sıkça kullandıkları görülmektedir.

bu ay toldı aydı ay ilig qutu/méni tuttu ol ig añar yoq otı (KB:1070)

(Ay-Toldı, ey kutlu hükümdar, dedi; çaresiz hastalık tuttu beni.)

yanut bérđi aydı ay edđü törü eşitmek keđ ol sözlemekte körü (KB:1911)

(Cevap verdi, dedi: Ey iyi töre, dinlemek iyidir söylemektense.)

aya er atanmış biliglig büğü/köñül sırrı artuq qatığ kizlegü (KB:2689)

(Ey er adını almış bilgili bilge, gönül sırrını çok iyi gizle.)

yanut bérđi odđurmuş aydı bu söz/uquşqa yaqın ol aya köñli tüz (KB:4990)

⁸ Baskakov, tek ögeli isim modal cümlelerini *modal diyalog, emir modal, modal duygu ve modal hitap* cümleleri olmak üzere dörde ayırmaktadır. Bu cümle türlerinde modal diyalog cümleler, konuşma esnasında bir önceki konuşmaya verilen tepkiyi bildirir. Bu cümle türü anlam bakımından metinle sıkı bir ilişki içerisindedir. Emir modal cümleleri emir cümlelerinin anlamını güçlendirmek amacıyla kurularak duygu tonlaması ve modal anlamlı sözcüklerden oluşur. Duygu cümleleri, ünlem cümleleri olarak da bilinen bu cümle türünde farklı duyguların isimlerden oluşan kurucu öge ile bildirilmesi esastır (Baskakov, 2017, s. 91-93). Metnimizde bu cümle türlerinden sadece modal duygu cümleleri ile modal hitap cümleleri bulunmaktadır.

(Cevap verdi Odğurmuş, dedi: Bu sözün akla yakın oldu, ey gönlü düzgün.)

ay yusuf kerek sözni sözle köni kereksiz sözüg kizle qılğa kor a (KB:6620)

(Ey Yusuf, gereken doğru sözü söyle; gereksiz sözü gizle, zararı dokunur.)

Kutadgu Bilig’de tek ögeli hitap cümleleri sıkça kullanılmıştır. Bu kullanımlara baktığımızda en çok Kün Toğdı’ya hitaben kullanılan hitap cümleleri dikkat çekmektedir. Bu cümleler, hükümdarlık ünvanlarının ve hükümdarın özelliklerinin hitap cümlesi olarak kullanılması şeklinde gruplandırılabilir. Metinde geçen diğer kişilere dair hitap cümlelerinde ikili ilişkilerin niteliğinin belirleyici olduğu ve hitap edilen kişinin kişilik özelliklerinin vurgulandığı ifade kalıplarının yer aldığı görülmektedir. Bu hitap cümleleri, hem diyalog türünde oluşan metnin kuruluşunda yapısal olarak yer almakta hem de metnin anlamsal boyutuna da katkı sağlayacak bir biçimde içeriğe dönük mesajlar barındırmaktadır. Hitap cümleleri kullanıldığı metin parçalarındaki tema ve izleğin somutlaştırılmış biçimidir. Ayrıca metin, aruz ölçüsü ile yazıldığından bu hitap cümlelerini belirleyen bir diğer unsur da ölçüye uyma zorunluluğudur. 1070, 1911 ve 2689. beyitlerde hitap cümlesi hükümdar Kün-Toğdı’ya gönderim yapmaktadır. Hükümdarın niteliklerine uygun bir biçimde *ilig qutu* “hükümdar kutu”, *edgü törü* “iyi kanun” ve *atanmış biliglig büğü* “tanınmış bilgili hâkim” gibi modal cümleler, hitabın gerçekleştiği anlatı karakterinin aynı zamanda izleksel rolüne somutlaştırma yaparak gönderimde bulunmaktadır. 4990. beyitte *aya köñli tüz* “temiz kalpli” modal cümlesi, Ögdilmiş karakterine hitaben onun da kişilik özelliklerine gönderimde yapmaktadır. 6620. beyitte metin üretici *ay yusuf* “Ey Yûsuf” modal cümlesi ile kendisine gönderimde bulunmuştur. Tek ögeli modal cümlelerinin metinde en fazla görülen türü olan bu cümleler, en çok konuşmaların başlangıcında yer alırken konuşma akışı esnasında, konunun boyutunun değiştiği durumlarda da sıkça görülmektedir. Konuşan rolündeki anlatı karakteri, hitap ettiği anlatı karakterine mutlaka hitap cümlesi kullanarak seslenmektedir.

Eksiltili Cümle

Cümlede anlamlı öğelerinin bir veya birkaçının kullanılmaması ile beraber cümlelerin anlamsal yönü ve iletişim değerinde bir eksikliğin görülmediği yapılara eksiltili cümle adı verilmektedir (Özmen, 1996, s. 71; İmer vd., 2019, s. 119; Üstünova, 2019, s. 95). Eksiltili cümlede düşürülen öge bağlamdan veya sözün gelişinden tespit edilebildiği için cümle anlamsal yönünü kaybetmemektedir. Bu cümle türü, basit cümlelerin hem tek ögeli hem de iki ögeli yapısıyla yakından ilgilidir (Baskakov, 2017, s. 95). Bu yapının ortaya çıkışında konuşma araçlarında tasarruf etmek olarak da kabul edilen *en az çaba yasası* ve *metnin stilistik özelliği* belirleyici konumundadır. *Kutadgu Bilig’de* metnin yapısal özelliklerinden dolayı eksiltili cümle türüne sıkça rastlanmaktadır. Şiir formunda yazılan metinlerde ölçü, diğer ahenk unsurları ile birlikte metnin kuruluşunu belirleyen yegâne ölçüttür. Hem aruz hem de hece ölçüsünün kullanıldığı metinde hangi ölçü kullanılmış olursa olsun,

gerek cümle kuruluşunda (kurallı, devriklenmeli) gerekse söz varlığının belirlenmesinde, metnin bu stilistik zorunluluğundan dolayı, alışlagelmiş kullanımların dışına çıkıldığı görülmektedir.

Eksilteli cümleler başlığı altında *kurucu öğeleri düşürülmüş eksilteli cümleler, tek kurucu ögesi bulunan eksilteli cümleler, soru-cevap şeklinde diyalogları bildiren eksilteli cümleler, diyaloglarda karşılıklı konuşma şeklinde oluşan eksilteli cümleler* olmak üzere dört yapı türü incelenmektedir.

Kurucu öğeleri düşürülmüş eksilteli cümle, özne ve yüklem yer almadığı; ancak bunlara bağlı yardımcı unsurların yüzey yapıda görüldüğü cümleler ile modal sözlerden oluşan cümle türüdür. *Kutadgu Bilig’de* bu cümle türünden sadece modal sözlerden oluşan yapı tipi yer almaktadır. Modal sözlerden oluşan cümlelere örnek olarak onaylama anlamlı cümleler örnek teşkil etmektedir. *Kutadgu Bilig’de* modal/onaylama cümlesi olarak “kuşkusuz, kesinlikle” anlamlarında kullanılan *belgülig* ifadesi tespit edilmiştir. Bu sözcük metinde isim, sıfat ve zarf gibi kullanımlara da sahiptir.

biligsiz qarağtu-turur belgülig/yori ay biligsiz bilig al ülig (KB:179)

(Bilgisiz karanlıktadır, belli; yürü ey bilgisiz, nasibini bilgiden al.)

aqlıq kişilik asığ edgülig/bu edgü kişidin kelir belgülig (KB:934)

(Cömertlik, insanlık, yarar ve iyilik; bu iyi kişiden gelir, kuşkusuz!)

burun idğum erdi qamuğ edgülig/asığ qılğay erdi yarın belgülig (KB:1131)

(Önden gönderseydim iyilikleri, yarın yararı olurdu belli ki!)

bayattın ‘ata ol uquş belgülig/uquştın bulur er miñ edgü ülig (KB:1829)

(Kuşkusuz, akli atayan Allah; insan bin türlü iyi payı akıldan alır.)

uluğ boldı begler qutun belgülig/kiçig tutğu köñlin kötürse ülig (KB:2116)

(Kuşkusuz, beyler kut ile ulu oldu; bundan payımı almak için gönlünü küçük tutmalı.)

Yukarıda verilen beyitleri oluşturan cümlelere bakıldığında 179. beyitte *biligsiz qarağtu-turur belgülig/yori ay biligsiz bilig al ülig*, 934. beyitte *aqlıq kişilik asığ edgülig/bu edgü kişidin kelir belgülig*, 1131. beyitte *burun idğum erdi qamuğ edgülig/asığ qılğay erdi yarın belgülig*, 1829. beyitte *bayattın ‘ata ol uquş*, 2116. beyitte *uluğ boldı begler qutun* cümleleri *belgülig* modal cümlesi ile onaylanmış ve bu sayede anlatımda düşüncenin pekiştirilmesi sağlanmıştır. 179, 934, 1829 ve 2116. beyitlerde *belgülig* modal cümlesi, kendinden önce gelen basit cümlelerin anlamını onaylama yoluyla pekiştirmiştir. 1131. beyitte ise beytin tamamını oluşturan birleşik cümle yapısının sonuna eklenerek cümlelerin tamamının anlamsal pekiştirmesini yapmaktadır. 179. ve 1829. beyitlerde *belgülig* modal cümlesi ile pekiştirilen basit cümlelere bakıldığında iki ögeli isim cümlesi oldukları ve bu cümlelerde özne-yüklem ilişkisi bakımından felsefi anlamda tikel bir terimin niteliğine dair

saptama yapıldığı görülmektedir. Bu iki örnekte özne, yüklem bildirdiği özelliğe sahiptir ve bu yargı modal onaylama cümlesi ile pekiştirilmektedir.

Tek kurucu ögesi bulunan eksilteli cümleler (özne veya yüklemden oluşan cümleler), sadece özne veya sadece yüklem ile onu tamamlayan yardımcı unsurların yer aldığı cümlelerdir. Bu cümle türünde düşürülen ögeler, anlamsal ve işlevsel olarak iki gruba ayrılır. Anlamsal eksilteli cümle türünde düşürülen öge, metinde eksilteli cümleden önceki cümlelere şeklen bağlıdır veya sözün gelişinden sezdirimsel olarak anlaşılmalıdır. İşlevsel eksilteli cümle türü, mimetik anlatımlarda ve diyalogların bünyesinde yer almaktadırlar ve bu yapılar deyim cümlesi şeklindedirler (Baskakov, 2017, s. 97).

toñuz teg titimlig böri teg küçi/adığlayu azğın qotoz teg öçi (KB:2311)

(Domuz gibi inatçı, kurt gibi güçlü; ayı gibi azılı, yaban öküzü gibi kinci.)

qadaşını ıdtım bu ögdülmişig/sözümni tegürgey uqup bilmişig (KB:3202)

(Akrabanı yolladım, Ögdülmiş’i; söyleyecek sözümü, anlayıp bildiğini.)

Kutadgu Bilig’de eksilteli cümle türünün en fazla görülen tipi, tek kurucu ögesi bulunan eksilteli cümlelerdir. Türkçenin özneyi şahıs eki olarak yüklemde işaretlemesine izin veren yapısından da kaynaklanan bu özellik nedeniyle, metnin yapısının da getirdiği kısıtlamalar sonucunda, eserde özellikle de öznesi düşürülmüş eksilteli cümle yapısı sıkça görülmektedir. Eksilteli cümle türünün metne en önemli katkısı, eserin didaktik niteliğinden dolayı genele seslenmesine imkân sağlamasıdır. Metne bakıldığında birçok cümlenin içinde bulunduğu bağlamından koparılsa da iletişimsel değerinin kaybolmadığı, aksine kendisini çerçeveyeleyen bağlamdan uzaklaştıkça zaman ve mekân farklılıklarına rağmen anlamsal ve kültürel değerini yitirmediği görülmektedir. Bu tespit, metinde yer alan her anlatım için geçerli değildir.

siyaset qılır erdi himmet bile/bu himmet yaraşur mürüvvet bile (KB:411)

(Siyaseti yardım için yapardı, bu yardım insanlığa yaraşır.)

ajun erki buldun uzun bolsu yaş /erej edğü birle esen bolsu baş (KB:940)

(Dünya erki buldun, uzasın yaşın; huzurla, iyilikle esen olsun başın.)

uluğ tındı ötrü oğulqa baqa/ayur sen munu uq könike yaqa (KB:1499)

(Uzunca sustu, oğluna baktı sonra; dedi, bunu anla, doğrudan ayrılma.)

maña oq tapındıñ kiçigde berü/körü ögrenü bildiñ edğü törü (KB:1941)

(Bana hizmet ettin küçüklüğünden beri, görüp öğrenerek yaptın iyi töreleri.)

bayat atı birle sözüğ başladı/törütgen igidgen keçürgen tédi. (KB:3188)

(Allah adıyla söze başladı; “Yaratan, Besleyen, Göçüren” dedi.)

411. beyitte özne ve dolaylı tümleç eksikliği görölmektedir. Bu cümlede Kün-Toğdı karakterine eksiltili bir gönderim yapılmıştır ve özne metnin genel bağlamından tespit edilmektedir.⁹ Bu beyitte özne eksikliğinden başka dolaylı tümleç eksikliği de görölmektedir. Cümlenin yüklemine yöneldiği, hedeflediği yer ve kişinin yüzey yapıda yer almadığı, ancak metnin bağlamından tespit edilebildiği görölmektedir. İki tane basit cümleden oluşan bu beyitte *bu himmet yaraşur* “bu yardım yaraşır” cümlesinde *yaraşmak* fiilinin yöneldiği öge cümlenin yüzey yapısında yer almamakta, ancak bağlamdan sezdirimsel bir biçimde tespit edilebilmektedir. 940. beyitte yer alan *ajun erki buldun* cümlesinde de özne eksikliği görölmektedir. Ay-Toldı’nın hükümdarın sorusuna verdiği bu cevap ve bu diyalogun iki anlatı karakteri arasında geçtiği göz önüne alındığında yüzey yapıda doğrudan yer almasa da hem hitap cümlesinden hem de metnin bağlamından öznenin kimliği tespit edilebilmektedir. Bu cümlede anlatı karakteri olan Kün-Toğdı’ya eksiltili bir anlatımla gönderim yapmaktadır. 1499. beyitte de yine özne eksikliği görölmektedir. Birinci dizede bu sözü söyleyen Ay-Toldı özne konumundadır, ancak metnin yüzey yapısında yer almamakta ve metnin bağlamından tespit edilebilmektedir. Beytin ikinci dizesinde öznenin diyaloga girdiği anlatı kişisi, eksiltili bir biçimde özne konumundadır. Metnin bağlamından Ay-Toldı karakterinin diyalog kurduğu Ögdilmiş’in özne konumunda yüzey yapıda yer aldığı görölmektedir. 1941 ve 3188. beyitlerde özne eksikliğine bağlı olarak eksiltili yapılar görölmekte ve bunlar diğer örneklerde görüldüğü üzere metnin bağlamından, cümle üstü yapılar aracılığı ile tespit edilebilmektedir. Burada bir noktaya dikkat çekmek gerekirse metnin bağlamından özne tespit edilirken derin yapıda özne konumunda bulunan bir ögenin, metnin bağlamında başka bir öge işlevi üstlenmesidir. Eksiltili cümlenin temel olarak kuruluş mantığına göre bir cümle, cümle üstü birimlerde, en az çaba yasası gereğince öge ortaklığına dayalı bir yapılanmanın bir parçası olmalıdır.

ağırılıq öğinde kişig sermedi/uçuzluq öğinde tapuğ kesmedi (KB:1718)

(Değer verildiği zaman kişileri yere sermedi, ucuz tutulduğu zaman hizmeti kesmedi.)

Bu beyitte eksiltili cümle yapısına sahip iki tane basit cümle yer almaktadır ve bu iki cümlenin öznesi de Ögdilmiş’tir. Metnin bağlamına baktığımızda Ögdilmiş’in önceki beyitlerde cümlenin nesnesi görevi ile yüzey yapıda yer aldığı görölmektedir.

sınadı kör ilig bu ögdülmişig/könilik öze buldı barça işig (KB:1716)

(Sınadı hükümdar bu Ögdülmiş’i, doğruluk içinde buldu tüm işini.)

Daha önce genel özneli cümlelerden bahsedilen bölümde değinildiği üzere bu tarz yapılanmalar, metnin stilistik yapılanmasından kaynaklanmaktadır ve metnin genelinde sıkça görölmektedir. Bu tarz eksiltili yapıların metnin iletişim değerinde bir azalmaya sebep olmadıkları gibi metinselliğin sağlanmasına da olumlu yönden katkıları bulunmaktadır.

⁹ 405. Beyit.

Sonuç

Kutadgu Bilig’deki basit cümle yapılarını iki grupta incelemek mümkündür. Bunlardan ilki tek başına bildirişim özelliği taşıyan yapılardır. Bu cümle yapıları genelde genişletilmiş ögelerden oluşan yapılar olup bazen bir beyit bazen de bir mısra hâlinde varlık göstermektedir. İkinci grup cümleler ise kendi başlarına bir düşünceyi eksiksiz bir biçimde anlatmada yetersiz olan ve diğer cümleleri anlamca tamamlayarak daha büyük yapılar oluşturan dil birimleri olarak yer alırlar. Bu işlevde yer alan basit cümlelerin yapılarına baktığımızda özne ve yüklemden oluşan dar cümle dediğimiz biçimde oldukları görülmektedir. Söz dizimsel açıdan bir bitmişlik özelliği gösterecekler de birleştikleri cümlelerin toplam anlamından daha az iletişimsel değere sahiptirler.

Eserde öznelerin genişletilmiş yapıya sahip olan yapıları özne grubu şeklinde yer almaktadır. Özne grubunu oluşturan belirten unsurlar; özneyi anlam bakımından genişleten, netleştiren ve kategorize eden bir işleve sahiptirler. Geniş özne ve belirsiz öznelerin cümle içindeki işlevi iletinin içeriği nedeniyle de hem zaman hem de mekân sınırını aşarak genele hitap eden didaktik içerikli cümleler oluşturmaya hizmet etmektedir. Basit cümlelerin yüklemlik unsurlar, büyük bir kısmı bildirişimsel/göndergesel işlev taşımakta ve bu hâliyle metnin didaktik kurgusuna hizmet ederek öznelerin niteliklerini ifade eden bir yapı özelliği göstermektedir. Metnin stilistik yapısından dolayı metinde eksilteli yapılar bulunmaktadır. En fazla görülen eksilteli yapılar öznenin düşürülmesi sonucu oluşan yapılardır. Yüklem yüzey yapıda yer almayan özneye sezdirimsel olarak işaret etmektedir. Tek ögeli cümlelerde de yüklem bu özelliğinden dolayı özne, yüzey yapıda ifade edilmese bile cümlelerin anlamında herhangi bir daralma görülmemektedir.

Kutadgu Bilig gibi belirli kavramların “kuramsal” tartışması üzerine kurulu bir metinde hem kavramları hem de o kavramlara dayalı bir biçimde ortaya çıkacak eylemlerin nitelik özelliklerini yansıtabilecek göstergeler bulunmaktadır. Eserin geneli üzerine yapılacak bir çalışma daha belirgin sonuçlar verecektir, ancak buraya kadar incelenen örneklerde yüklem grubu oluşturulurken en fazla kullanılan ögenin “zarf tümleci” olması dikkat çekmektedir. Bunun temel sebebi kavramların kuramsal boyutuna bağlı anlatımların özne yüklem ilişkisine göre kavramı tanıtmak olduğundan bu kavrama dayalı eylemlerde, hareketin niteliğini, onu ortaya çıkartan durumu, hareketin zamanını ifade eden göstergelere başvurulmasıdır.

Kaynakça

Abid, S. (2017). *Oğuz grubu Türk lehçelerinde cümlelerin mantıksal yapısı*. Kriterion.

Arat, R. R. (2007). *Kutadgu Bilig -I metin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atabay N., Özel, S., Çam, A. (2003). *Türkiye Türkçesinin sözdizimi*. Papatya.

Banguoğlu, T. (2000). *Türkçenin grameri*. Türk Dil Kurumu.

- Baskakov, A. A. (2016). *Çağdaş Türkçede kelime grupları*. O. S. Karaca (Çev.). Kesit.
- Baskakov, A. N. (2017). *Çağdaş Türkçede cümle*. O. S. Karaca (Çev.). Türk Dil Kurumu.
- Delice, İ. (1998). Türkçe Sözdiziminde özne. *Türklük Bilimi Araştırmaları*. 6. 191-208.
- Delice, İ. (2012). *Türkçe sözdizimi*. Kitabevi.
- Deny, J. (2012). *Türk dil bilgisi: Modern Türk dil bilgisi çalışmalarının kapsamlı ilk örneği*. A. Benzer (Çev.). Kabalıcı.
- Daşdemir, M. (2015). *Oklama yöntemiyle Türkçenin yapısal-işlevsel söz dizimi*. Fenomen
- Eker, S. (2013). *Çağdaş Türk dili*. Grafiker
- Ergin, M. (1999). *Türk dil bilgisi*. Bayrak.
- Gencan, T. N. (2007). *Dilbilgisi*. Tek Ağaç Eylül
- Gökçe A. (2007). Özne türleri üzerine. *İstanbul Kültür Üniversitesi Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi Bildiri Kitabı* (s.189-218). İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınevi.
- İmer, K. vd. (2019). *Dilbilim sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi.
- Kaçalın, M. (2019). *Kutadgu Bilig- metin*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10716,yusufhashacibkutadgubiligmustafakacalinpdf.pdf?0>
- Karahan, L. (1999). *Türkçede söz dizimi*. Akçağ.
- Koç, N. (1996), Özneye ilgili sorunlar. *Türk Dili Dergisi*, I(529). 7-15.
- Lyons, J. (1983). *Kuramsal dilbilime giriş*. A. Kocaman (Çev.). Türk Dil Kurumu.
- Öner, N. (1991). *Klasik mantık*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Özmen, M. (1996). Bir eksilteli cümle tipi üzerine. *Çukurova Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 4 (4).
- Özmen, M. (2010). Özne üzerine düşünceler. *Türk Dili Üzerine Makaleler* (s. 335-346). Akçağ.
- Tunçel, M. (2019). *Kutadgu Bilig*, Gençlik Spor Yayınları.
- Turan, Z. (1994). Öznenin cümledeki kimlik problemi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*.13, 73-85.
- Usta, Ç. (2014). Özne türlerinin tasnifine dair bir öneri. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*. 40, 159-169.
- Üstünova, K. (2019). *Dil incelemeleri*. Sentez.

Zülfikar H. (1993). Özne türleri ve bunların adlandırılışı. *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı* (22-23 Ekim 1993) (s. 43- 51). Türk Dil Kurumu.

Simple Sentence in Kutadgu Bilig*

Betül YALÇIN AKCAN **

Hülya KASAPÖĞLU ÇENGEL ***

Abstract

The definitions of the structure of simple sentences in Turkish are united on the condition that the judgment must be single; that is, it must express a single predicate. In traditional grammar studies, subject and predicate are considered the basic elements of a simple sentence. According to the structural-functional approach, on the other hand, the predicate is accepted as the constituent element of the sentence, and simple sentences are divided into three types depending on whether the subject is included in the surface structure of the sentence or not: simple sentence with one element, simple sentence with two elements, and simple sentence with subtraction in which the predicate is not included in the surface structure. Among these sentence types, the most striking sentence type is the one-item sentence in which the subject is not included in the surface structure. Researchers have different views about whether the subject is the basic element in sentence organization. Kutadgu Bilig, the first known masnavi of Turkish literature and written in the meter of aruz, also has some limitations in terms of the way the text is composed. These limitations, which arise from the necessity to comply with harmonic elements such as meter and rhyme, also reveal the functional aspect of language. In this study, the structural features of the simple sentence in Kutadgu Bilig, a text written in the poetry genre, are analyzed, and the structural features and semantic functions of the subject and predicate, which are the constituent elements of the sentence, are tried to be described.

Keywords

Kutadgu Bilig, simple sentence, two-component sentence, one-component sentence, ellipsis sentence.

---

* **Date of Arrival:** 12.07.2023

Date of Acceptance: 18.09.2023

Citation: Yalçın Akcan, B.; Kasapoğlu Çengel, H. (2023). Kutadgu Bilig’de Basit Cümle. *TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi (TURANusbb)*, 5: 1-27.

** Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, ANKARA/ TURKEY, E-mail: c.betulyalcin@gmail.com ORCID: 0000-0003-4762-2379

*** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Literature, Department of Turkish Language and Literature, ANKARA/TURKEY. E-mail: hulya.kasapoglu@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0002-0574-8750

Простое Предложение В Кутадгу Билиг*

Бетюль ЙАЛЧИН АКДЖАН **

Хюлья КАСАПОГЛУ ЧЕНГЕЛЬ ***

Аннотация

Определения структуры простых предложений в турецком языке объединяются при условии, что суждение должно быть одиночным, то есть выражать один предикат. В традиционном грамматическом анализе в качестве основных элементов простого предложения принимаются субъект и предикат. Согласно структурно-функциональному подходу, предикат принимается в качестве составного элемента предложения, а простые предложения делятся на три типа в зависимости от того, включено ли подлежащее в поверхностную структуру предложения или нет: простое предложение с одним элементом, простое предложение с двумя элементами и субтрактивное предложение, в котором предикат не включен в поверхностную структуру. Среди этих типов предложений наиболее ярким является одноэлементное предложение, в котором подлежащее не включено в поверхностную структуру. Среди исследователей существуют различные мнения о том, является ли подлежащее основным элементом при формировании предложения. "Кутадгу Билиг", являющийся первым известным маснави турецкой литературы и написанный в арузском метре, имеет некоторые ограничения в плане способа построения текста. Эти ограничения, обусловленные необходимостью соблюдения таких элементов гармонии, как метр и рифма, раскрывают и функциональный аспект языка. В данном исследовании анализируются структурные особенности простого предложения в тексте "Кутадгу билиг", написанном в жанре поэзии, и делается попытка описать структурные особенности и семантические функции субъекта и предиката, являющихся составными элементами предложения.

Ключевые слова

Кутадгу Билиг, простое предложение, двухсоставное предложение, односоставное предложение, многоточие.

---

* Дата поступления статьи: 12.07.2023

Дата принятия статьи: 18.09.2023

Цитирование: Yalçın Akcan, B.; Kasapoğlu Çengel, H. (2023). Kutadgu Bilig'de Basit Cümle. *TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi (TURANusbb)*, 5: 1-27.

** К.ф.н., Анкарский университет им. Хаджи Байрама Вели, АНКАРА / ТУРЦИЯ. Электронная почта: c.betulyalcin@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4762-2379

*** Профессор, к.ф.н., Анкарский университет им. Хаджи Байрама Вели, кафедра турецкого языка и литературы, АНКАРА / ТУРЦИЯ. Электронная почта: hulya.kasapoglu@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0002-0574-8750